

VINCENTAS DROTVINAS
Lietuvos edukologijos universitetas

Frydrichas Vilhelmas Hakas
VOCABVLARIVM LITTHVANICO-
GERMANICVM, ET GERMANICO-
LITTHVANICVM... NEBST EINEM
ANHANG EINER KURTZGEFASS-
TEN LITTHAUISCHEN
GRAMMATIC (1730)

I. Kritinis leidimas; parengė Vilma Zubaitienė.
Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, 789 p.

II. Studija, indeksai, rodyklės; parengė, studiją parašė,
indeksus ir rodykles sudarė Vilma Zubaitienė.
Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, 335 p.
ISBN 9786-09-158-7

Frydricho Vilhelmo Hako dvipusio (lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų) žodyno su lietuvių kalbos gramatikos priedu pirmąjį leidimą tarp savo „Lietuvių kalbos žodyno“ (*Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Königsberg, 1851) šaltinių autorius Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas apibūdino kaip leksiškai skurdų. Panašiai jį vertino ir Karaliaučiuje stažavęsis Kazimieras Būga: tai esąs „menkutis, mažos verčios žodynėlis“, rašė jis *Lietuvių kalbos žodyno* I sąsiuvinio pratarmėje 1924 m.

Kad skaitytojas geriau suprastų, kodėl toks šaltinis tyrinėjamas ir leidžiamas pakartotinai, derėtų bent glaustai priminti, kokios istorinės ir kultūrinės sąlygos lėmė lietuvių kalbos žodynų ir gramatikų atsiradimą Prūsijos karalystėje XVIII a. pirmojoje pusėje.

Čia 1709–1711 m. siautusiai didžiojo maro ir bado aukomis pirmiausia tapo lietuviškieji valsčiai, išmirė apie trečdalis jų gyventojų, per 20 bažnyčių neteko pamokslininkų. Ekonominei krašto galiai atkurti karalius Friedrichas Vilhelmas I rūpinosi kvalifikuotų kadru rengimo plėtra. Karaliaus įsakymu 1718 m. Karaliaučiuje įsteigtas Lietuvių kalbos seminaras rūpinosi evangelikų liuteronų kunigų lietuviškoms parapijoms rengimu, religinių raštų lietuvių kalba leidimu.

Panašus Lietuvių kalbos seminaras (*Littauisches Seminar, Seminarium Lithuanicum*), turintis tikslą rengti pietistinės pakraipos liuteronų evangelikų pamokslininkus ir mokytojus, 1727 m. pradėjo veikti prie Hallės universiteto. Jame iki 1740 m. mokėsi apie 40 būsimųjų Mažosios Lietuvos kunigų. Dalis jų buvo iš lietuviškos aplinkos, t. y. iš Mažosios Lietuvos, lietuvių kalbos kai kurie jau mokėsi Karaliaučiaus universitete. Hallės Lietuvių kalbos seminare lietuvių kalbos buvo mokoma(si) irgi praktiniu tikslu. Sėkmingam mokymuisi reikėjo lietuvių kalbos mokytojų ir gramatikų bei žodynų. Lietuvių kalbos mokyti(s) buvo galima iš vienos iš trijų lietuvių kalbos gramatikų (Danieliaus Kleino *Grammatica Lithvanica*, 1653, *Compendium Lithvanico-Germanicum*, 1654 ir Sapūno-Šulco *Compendium grammaticæ lithvanicæ*, 1673). Tačiau iki tol nebuvo spausdinto vokiečiakalbiams tinkamo lietuvių kalbos žodyno. Todėl Karaliaučiaus universitetas atsuntė į Hallę nežinomo autoriaus rankraštinių vokiečių-lietuvių kalbų žodyną, kurio nuorašas dabar laikomas Hallės Wittenbergo Martino Lutherio universiteto Francke'ės įstaigų (*Franckesche Stiftungen*) bibliotekos rankraščių skyriuje. Žodynas baigtas perrašyti 1728 m. birželio 18 d. ir priskiriamas seminaro dėstytojo Johanno Richterio plunksnai. Tačiau šis žodynas, matyt, netenkino seminaro lietuvių kalbos mokymo poreikių. Suvokus tinkamesnio žodyno reikalingumą, gana greitai buvo parengtas ir išleistas Lietuvių kalbos seminaro docento Frydricho Vilhelmo Hako *Vocabularium...* (Halle, 1730).

Žodyno pratarmėje Hallės pietistų vadovas Gotthilfas Augustas Francke pateikė Lietuvių kalbos seminaro trejų metų sėkmingos veiklos balansą: 10 asmenų jau dirba pamokslininkais lietuviškose parapijose, dar 13 klausytojų studijuoja. Kartu nurodė šio leidinio svarbą, žodyno šaltinius, viešai pagyrė docento Hako indėlį.

Nors žodynas su gramatika palengvino lietuvių kalbos mokymą(si), bet neužtikrino tolesnės seminaro plėtros – sunkiai pasipildydavo jo klausytojų diaspora, veikiausiai asmenys nematė seminare tolesnės karjeros galimybių: Richteris 1728 m. vasarą grįžo į Mažąją Lietuvą, panašiai ir F. V. Hakas, paskirtas lydėti į Mažąją Lietuvą kolonistus zalzburgiečius, 1732 m. pasirinko lietuvišką parapiją, buvo iššventintas į kunigus ir, nežiūrint Francke'ės nuoskaudų, kad netenka Lietuvių kalbos seminaro dėstytojo, į Hallę negrįžo.

Recenzuojamąjį leidinį sudaro du tomai. I tomas pradedamas kritiniam leidiniui būtiniais dalykais: pratarmė (p. 6–7), publikavimo principai (p. 8–9), toliau eina žodyno lotyniški sutrumpinimai (p. 10–11), gramatikos lotyniški sutrumpinimai (p. 13) ir gramatikos turinys su nurodytais gramatikos originalo puslapiais (p. 14–15). Tomo esmę sudaro *Vocabularium...* faksimilės (naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi su ranka uždėtais diakritikais) ir paraidiniai perrašai. Žodyno perrašą, tekstologinius ir kritinius komentarus (p. 17–487), gramatikos perrašą su dalykiniais komentarais (p. 489–789) parengė Vilma Zubaitienė. Žodyno pratarmę iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė, gramatiką (p. 701–789) –

Lina Plaušinaitytė. Taigi leidinys teikia galimybę pasirinkti: kas skaitys fraktūra reprodukuojamą žodyno originalų tekstą, kas jo paraidinį perrašą, kam bus prieinamesnis gramatikos vertimas.

Antrasis leidinio tomas (II. *Studija, indeksai, rodyklės*) skirtas žodyno ir gramatikos tyrimui, moksliniam aprašymui. Tomas susideda iš V. Zubaitienės studijos „Frydricho Vilhelmo Hako žodynas ir gramatika: istorinės pasirodymo aplinkybės, struktūra ir santykis su šaltiniais“ (p. 7–123), ir indeksų, iš kurių trys skirti žodyno lietuviškajai leksikai (pirmame yra žodyno bendriniai žodžiai (p. 141–262), antrame – Naujojo Testamento tikriniai žodžiai (įvardyti kaip vietovardžiai ir vardžodžiai (p. 263–265), trečiame – žodyno žodžių junginiai (p. 266–274). Dar du indeksai skirti Hako gramatikai: bendrinių žodžių indeksas (p. 278–311) ir tikrinių žodžių indeksas (p. 312). Toliau eina gramatikos dalykų rodyklė (p. 313–317) ir du gramatikos terminų dvikalbiai žodynėliai (lotynų–lietuvių kalbų, p. 318–322 ir lietuvių–lotynų kalbų, p. 323–327). Visi šie dalykai yra į pagalbą skaitytojui: jis aprūpinamas savotiškomis vartojimo instrukcijomis.

Antrasis leidinio tomas (ir visas dvitomis) baigiamas gana glausta santrauka (*Zusammenfassung*, p. 328–329) ir dviem rodyklėmis (asmenvardžių, p. 330–333, ir vietovardžių, p. 334–335). Viso leidinio mokslinis redaktorius – Bonifacas Stundžia. Autorė daro baigiamąsias tyrimo išvadas (II, p. 122–123), kad Hako *Vocabularium...* yra pirmasis spausdintas Rytų Prūsijoje dvikalbis žodynas (taigi žodynas yra dviejų dalių; lietuvių–vokiečių kalbų dalis turi 4886 lietuviškus žodžius, vokiečių–lietuvių kalbų dalyje – 500 žodžių mažiau. Tai pirmasis žodynas, turintis lietuvių kalbos registrą su vokiečių kalbos atitikmenimis, su nedideliais abiejų dalių leksikos skirtumais. Makrostruktūros požiūriu tai yra religinės leksikos žodynas, paremtas Naujojo Testamento (1727) ir Psalmyno (1728) leksika, skirtas mokomiesiems Hallės Lietuvių kalbos seminaro tikslams. Leksikografiškai jame sistemingai ir nuosekliai pateikiama gramatinė, fonetinė ir semantinė žodžių informacija. Grįžtant prie pradžioje minėtų žodyno vertinimų, reikia pasakyti apie Hako žodyno reikšmę vėlesnei Mažosios Lietuvos leksikografijai, kad Pilypo Ruigio *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių žodyne* (Karaliaučius, 1747) iš Hako žodyno paimta 70 % žodžių. Nors Hako gramatika laikytina Kleino gramatikų santrauka, joje yra ir naujovių, adekvačiau rodančių gramatinės sistemos ypatybes.

Didelės apimties ir gana sudėtingame leidinyje neišvengta „palydovų“ – redagavimo spragų ir korektūros klaidų. Pavyzdžiui, lieka neaiški tikslesnė žodyno išspausdinimo data: kaip karalius galėjo dėkoti Francke'ui už atsiųstą žodyną 1730 m. kovo 31 d., jei jo pratarinę Francke pasirašė *den 17. Nov. 1730* (II p. 30)? Nevienodai cituojamas laikraščio *Neue Zeitungen...* pavadinimas (II p. 27 ir 28). Iš korektūros klaidų nurodytume: p. 58, 59 – *adverbum*; p. 60 – tarp *praep.* ir *praepoff.* reikia kablelio; p. 97 – *Gramatica*; p. 102, 103 – *ablatyvas* ir *abliatyvas*; p. 107 –

vacabula; plg. dar p. 57 santrumpos *active, passive*, kitur (p. 86) įvardijamos „lotyniškais žodeliais“; p. 78 lotynišku žodžiu laikomas *copuliren*; plg. dar p. 54 – *turintis tris galūnės*; p. 107 – *prusas* ir *Prusija*; p. 60 – *jugtukai*, p. 118 – *jugtuku*; p. 101 – *rekomenduojamos*; p. 318 – *paradimų*. Žinoma, šie dalykėliai negali sumenkinti leidinio mokslinės vertės.

Rašančiam šias recenzijos eilutes jau yra tekę domėtis Hallės Lietuvių kalbos seminaro istorija ir Hako žodynu ir gramatika. Todėl apibendrinant galima pasakyti, kad leidinio *spiritus movens* V. Zubaitienė, žinoma kaip Mažosios Lietuvos žodynų tyrėja (plg. jos monografija *Pilypo Ruigio Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches lexicon (1747): šaltiniai ir leksikografinis metodas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), dabar, talkinama senosios raštijos specialistų, pateikė lietuvių kultūrai reikšmingo senojo teksto publikaciją – Mažosios Lietuvos dvikalbės leksikografijos paveldo šaltinį. Šis leidinys yra kolektyvinio darbo lietuvių leksikografijos istorijos labai pavyzdys, jame bene išsamiausiai iki šiol nušviečiamas Hako žodyno ir gramatikos turinys, šaltiniai, reikšmė vėlesniems kitų darbams. Tyrimas esmingai papildo mūsų žinias apie Hallės lietuvių kalbos seminarą kaip lituanistikos židinį XVIII a. pirmojoje pusėje.

Įteikta 2014 m. gegužės 21 d.

VINCENTAS DROTVINAS

Lietuvos edukologijos universitetas

Taraso Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, Lietuva

drotvinas@vpu.lt